

I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TRABZON'DA DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

II. CİLT

TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Yayın No: 112

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN

Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU

Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK

Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ

Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE

Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Baskı
İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

VİLAYET SALNAMELERİNE GÖRE TRABZON'DA DİNİ HAYAT (1869-1905)

Ahmet KÖKSAL *

Osmanlı Devleti'nde ilki 1866 yılında yayınlanan Vilayet Salnameleri, 1918 yılına kadar çıkmış olup toplamda 527 adettir.¹ Bu salnameler idarî yapı, nüfus, eğitim, askerlik, sosyal ve dinî hayat, vilayet bürokrasisi² gibi pek çok konuda bilgi vermektedir. Trabzon Vilayet Salnameleri ise kesintilerle birlikte h. 1286 (1869/1870)-h. 1322 (1904/1905) yılları arasında çıkmış olup 22 adettir.³

1	H. 1286	12	H. 1298
2	H. 1287	13	H. 1305
3	H. 1288	14	H. 1309
4	H. 1289	15	H. 1311
5	H. 1290	16	H. 1313
6	H. 1291	17	H. 1316
7	H. 1292	18	H. 1318
8	H. 1293	19	H. 1319
9	H. 1294	20	H. 1320
10	H. 1295	21	H. 1321
11	H. 1296	22	H. 1322

Bu salnameler Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde yayınlanmıştır. Genel olarak diğer vilayet salnamelerine benzer şekilde bölümler mevcuttur. Bunlar çoğunlukla resmî bilgiler olup bundan başka maden, mamulat ve mensucat, orman, nehirler, kaplıca,

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ahmetkoksal@ktu.edu.tr

1 Yayınlanan ilk salname Bosna, son salname ise Bolu vilayetine aittir. Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)*, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1982), s. 1-20; Mehmet Zeki Pakalın, "Salname", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), c. 3, s. 106.

2 Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Kudret Emiroğlu, "Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, Sayı 14 (2002), s. 155-172.

3 Trabzon Vilayet Salnameleri (TVS), transkripsiyon ve tıpkıbasım olarak Kudret Emiroğlu tarafından hazırlanmıştır. TVS, 1, (Ankara: İmge Ajans, 1993); TVS, 2, (Ankara: İmge Ajans, 1993); TVS, 3, (Ankara: Şafak Matbaacılık, 1993); TVS, 4, (Ankara: Şafak Matbaacılık, 1994); TVS, 5, (Eskişehir: ETAM A.Ş., 1995); TVS, 6, (Eskişehir: ETAM A.Ş., 1995); TVS, 7, (Eskişehir: ETAM A.Ş., 1995); TVS, 8, (Eskişehir: ETAM A.Ş., 1995); TVS, 9, (Eskişehir: ETAM A.Ş., 1995); TVS, 10, (Ankara: Emek Ofset, 1999); TVS, 11, (Ankara: Emek Ofset, 1999); TVS, 12, (Ankara: Emek Ofset, 1999); TVS, 13, (Ankara: Emek Ofset, 2002); TVS, 14, (Ankara: Semih Ofset, 2005); TVS, 15, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2007); TVS, 16, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2007); TVS, 17, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2007); TVS, 18, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2008); TVS, 19, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2008); TVS, 20, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2008); TVS, 21, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2008); TVS, 22, (Ankara: KMS Matbaacılık, 2009). Bu çalışmada Emiroğlu'na ait transkripsiyon ve tıpkıbasım eserler kullanılmış olup sayfa olarak tıpkıbasım esas alınmıştır.

pazar yerleri, yol güzergâh mesafeleri, kutsal makamlar, asar-ı atika, gemi acenteleri genel başlıklardır. Son ciltlere doğru içerik zenginleşmiş ve farklılaşmıştır. Sunulan bilgilerin en önemlileri arasında nüfus rakamları gelmektedir. Salnamelerden vilayetlerin idarî yapısı ve bu yapıdaki değişimler de gözlemlenebilmektedir.

Resmî devlet görevlilerinin de ayrıntılı olarak verildiği salnamelerde Osmanlı Devleti'nin değişen bürokratik yapısı çerçevesinde devlet dairelerinin tamamı ve burada çalışan memurlara ait listeler mevcuttur. Salname muhtevasının büyük bölümünü oluşturan bu sıralama validen başlamakta ve kazalara nahiyelere kadar giden bir bürokratik sıra takip edilmektedir.

Muhteva ettiği bilgiler bakımından önemli bir kaynak olan vilayet salnameleri dinî hayat bağlamında ele alındığında da kayda değer veriler sunmaktadır. Bir salnamede dinî hayata dair elde edilebilecek bilgiler açısından bakıldığında Müslim-Gayrimüslim nüfus, merkez naibi, merkez müftüsü, Rum Metropolitleri, Katolik Murahhasası, Ermeni Murahhasası, mahkeme-i şeriye kalemî kâtipleri, müderrisler, merkez vilayet fetvahanesi görevlileri, din muallimleri, hafızlar, evkaf komisyonu üyeleri, kaza naibleri, kaza müftüleri, kazaların gayrimüslim temsilcileri, vilayet dâhilindeki türbe, ziyaret benzeri kutsal makamlar, cami, fetvahane, mescit, tekke gibi dinî yapılar, imam ve hatip sayıları gibi başlıklara ulaşılabilir. Ayrıca salname hazırlayıcıların ifadeleriyle vilayetin dinî yapısı hakkında da bir fikir edinmek mümkündür.

Bu genel çerçeveden sonra içeriğe bakıldığında salname yazarlarının vilayeti ele alırken kendi değerlendirmelerine göre ahaliyi üç ana kısma ayırdıkları görülmektedir. Bu sınıflamadaki ölçekleri arazi, ahalinin ahlak ve adatı ile teşekkülât-ı uzviyeleridir. Söz konusu kısımlardan birincisi Rusya hududundan Lazistan Sancağı ile, Trabzon'un Sürmene, Akçaabat, Trabzon kazalarıyla Yomra, Maçka, Tonya ahalisi; ikincisi Canik Sancağı ahalisi; üçüncüsü Gümüşhane Sancağı ahalisidir.⁴

Salnamelerde vilayetin geneli ile ilgili dinî anlatım ise devletin resmî söylemi ile paralellik arz etmekte olup Trabzon ahalisi "Ahali-i Müslime Sünni mütedeyyin ve Hanefi el mezhep olup habl-i metin-i din-i mübine fart-ı itizam ve itihaları vardır..." şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ Hıristiyan ahalinin ise Rum, Ermeni, Ermeni Katolik, Protestan mezheplerine bağlı olduğu belirtilmiştir.⁶

Ahali hakkındaki dinî söylem ele alındığında en net ifadeler Of için kullanılmakta olup, bölgenin öteden beri büyük âlimler çıkardığı belirtildikten sonra kazadaki mevcut medreselerde ilim ve irfan sahibi birçok ulema yetiştiğinden söz edilmektedir. Of'taki medrese ve mektepler bahsinde şu ifadeler kullanılmıştır:

Of'ta medrese ve mekteb gibi mebanî her taraftan ziyade olmağla medrese ve talebe-i ulûm-i şerife çoktur. Ekser köylerde müteaddid mesacid-i şerife vardır. Hocalarla talebe, mesleklerine mahsus olan elbiseyi ve ehl-i kurada kısmen zıbka ve mintan ve kısmen karavana şalvar giyerler.⁷

Of'la ilgili bilgiler arasında bölgenin İslamlaşma sürecine dair bazı anlatılar da nakledilmektedir:

Kaza-i mezkûr ahalisi feth-i hakanîden iki yüz sene sonra yani dokuz yüz altmış tarihine kadar cümlesi Rum milletinden oldukları halde Maraş ulemasından Osman Efendi namında bir zat Bayburt tarikiyle her nasılsa oraya düşerek rehber-i ilham ve hidayet-i rabbanîye ile Of'un en muteber papazlarını ıskat ve ilzama ve telkin-i din-i İslam'a muvaffak olarak ahalinin ve papazların ekserisi

4 TVS, 1321, 21, s. 436-437.

5 TVS, 1311, 15, s. 99.

6 TVS, 1318, 18, s. 68.

7 TVS, 1320, 20. s. 205.

inayet-i sabıka-i aleyh eseri olmak üzere şeref-i din-i İslam ile müşerrif olmak bahtiyarlığına nail oldukları Trabzon tarihinde muharrerdir..⁸

Bunlar dışında inanç bağlamında zikredilen hususlardan biri de Maçka bahsinde söz edilen bölge Hristiyanları ile şu ifadelerdir:

Maçka Hristiyanları taassublarıyla kesb-i iştihar etmişlerdir. Diyar-ı gurbette kazandıkları paralarla nahiyenin muhtelif köylerinden başka nerede bir tepe, bir oyuk görmüşler ise orada ufak büyük bir kilisa yapmayı unutmamışlardır..⁹

Nüfus

Trabzon Vilayet Salnamelerinde ilkinden sonuncusuna kadar kesintisiz tekrarlanan bilgilerden birisi nüfus verileridir. Salnameler nüfusa ait genel görünümü verdiği gibi dinî grupları sınıflamaktadır. Bu veriler ele alındığında sıklıkla benzer sayıların tekrar edildiği görülür. Ancak bu sayılara dinî gruplar açısından bakıldığında dikkat çeken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki başlangıç ciltlerinde İslam nüfus topluca verilirken çok az sayıdaki Çerkez nüfusun ayrı sunulmasıdır.¹⁰ Yine gayrimüslim nüfus verilirken etnik-mezhep temelli sınıflama yapılmıştır.¹¹ Nüfus rakamları değerlendirilirken vilayetin değişen idarî yapısı karşılaştırma imkânını zorlaştırmaktadır. Aşağıda h. 1286 (1869-1870) ve h. 1322 (1904-1905) tarihli salnamelerdeki nüfus verileri bulunmaktadır.

H. 1286 tarihli salnamede vilayet merkezi ve çevre kazalara ait nüfus şu şekildedir:¹²

TVS, H. 1286		Katolik	Ermeni	Rum	İslam	Toplam
Trabzon Merkez	E	397	1254	1776	5753	9180
Akçaabat	E	-	1385	2433	12835	16653
Maa Yomra Vakf-ı Sagır N.	E	-	1514	2455	7512	11485
Maçka	E	-	276	6307	4774	11357
Maa Tonya ve Vakf-ı Kebir N.	E	-	-	-	15711	15711
Of	E	-	-	358	22825	23183
Sürmene	E	-	89	1823	15353	17265

H. 1322 tarihli son salnamede verilen nüfus sayıları şu şekildedir:¹³

TVS, H. 1322		Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslam	Toplam	Genel Toplam
Trabzon Merkez	E	43	716	3591	6632	14436	25418	51016
	K	51	727	3530	6558	14632	25598	
Yomra	E	-	-	2230	2594	10499	15473	31065
	K	-	-	2464	2606	10572	15642	
Maçka	E	-	-	188	8079	7186	15453	30392
	K	-	-	218	7972	6739	14939	
Şarlı	E	-	-	-	-	9753	9753	19016
	K	-	-	-	-	9263	9263	

8 TVS, 1305, 13, s. 314-315.

9 TVS, 1320, 20, s. 165.

10 Örneğin H. 1289 yılında Ordu'da 150, Perşembe'de 50 Çerkez nüfus Müslüman gruptan ayrı verilmiştir. TVS, 1289, 4, s. 82-83.

11 Gayrimüslim nüfusun sunulmasında bir birlik yoktur. Örneğin h. 1313 tarihli salnamede vilayet genelinde 10 Yahudi nüfus verilmiş, h. 1316 tarihli salnamede ise gayrimüslim nüfus başlığı altında Rum, Ermeni, Katolik, Protestan dışında Canik sancağında "Kıbt-i Gayrimüslim" olarak 41 nüfus zikredilmiştir. TVS, 1313, 17, s. 352; TVS, 1316, 18, s. 244.

12 TVS, 1286, 1, s. 70-71.

13 TVS, 1322, 22, s. 432-433.

Tonya	E	-	-	-	-	5216	5216	10612
	K		-	-	-	5396	5396	
Vakfıkebir	E	-	-	37	-	12134	12171	24334
	K	-	-	43	-	12120	12163	
Akçaabat	E	-		2049	2446	22862	27357	54750
	K	-		2155	2561	22672	27393	
Sürmene	E	-	-	150	3346	21215	24711	50692
	K	-		132	3552	22397	25981	
Of	E	-	-	-	586	35408	35994	70376
	K	-	-	-	524	33859	34383	

Dinî Bürokrasi ve İlmîye Mensupları

Trabzon Vilayet Salnamelerinde dinî bürokrasi içerisinde isimleri geçen görevlilerden ilmîye mensupları, müderris, müftü ve naipiler aşağıda verilmektedir. Görevlilerden özellikle müftü isimleri 1298 tarihli salnameden sonra daha düzensiz verilmiştir. Mevcut listelerden bölgenin önde gelen hanedan ailelerinin dinî bürokrasi içerisinde de ön plana çıktıkları görülmektedir.

Devriye Müderrisi, Abdullah Efendi, Trabzon İdadisi, Hat Ve Akaid Muallimi, (C. 16, 21)	Devriye Müderrisi, Ahmed Efendi, Ordu, (C. 21).	Devriye Müderrisi, Ahmed Necati Efendi, Samsun, (C. 15-16).
Devriye Müderrisi, Ali Rıza Efendi, Giresun, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Arapzade Bahaddin Efendi, Ünye, (C. 19-20)	Devriye Müderrisi, Ayvazzade Osman Nuri Efendi, Rize, Edirne, (C. 14-16)
Devriye Müderrisi, Badelizade Hacı Şakir Efendi, Tirebolu, (C. 20)	Devriye Müderrisi, Bahaddin Efendi, Trabzon, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Bakkalzade İsmail Efendi, Of, (C. 13, 19, 21)
Devriye Müderrisi, Cancazade Ömer Lütfü Efendi, Atina, (C. 20-21)	Devriye Müderrisi, Çobanzade Ahmed Efendi, (C. 22)	Devriye Müderrisi, Hacı Abbas Sıdkı Efendi, Bafra, (C. 20-21)
Devriye Müderrisi, Hacı Hafız Raşid Efendi, Samsun, (C. 18- 20)	Devriye Müderrisi, Hacı Yusuf Efendi, Ünye, (C. 19-20)	Devriye Müderrisi, Hafız Zühdü Efendi, Trabzon, (C. 21)
Devriye Müderrisi, Halil Sıdkı Efendi, Fatsa, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Hamza Ahmedzade Yakup Efendi, Ünye, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Hasan Efendi, Görele, (C. 21)
Devriye Müderrisi, Hasan Kethüdazade Yusuf Efendi, Samsun, (C. 15)	Devriye Müderrisi, Haşim Efendi, Vakfıkebir, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Hocazade Halil Efendi, Fatsa, (C. 19-20)
Devriye Müderrisi, Hocazade İbrahim Fehmi Efendi, Giresun, (C. 13, 22)	Devriye Müderrisi, Hordoloşzade Yusuf, Rize, (C. 20-21)	Devriye Müderrisi, Hükümet İmamı, Hafız Salim Efendi, Trabzon, (C. 15-16, 19-22)
Devriye Müderrisi, İsmail Zühdü Efendi, Trabzon, (C. 21)	Devriye Müderrisi, İzzet Kadızade Efendi, Ünye, (C. 20-21)	Devriye Müderrisi, Kadir Alemdarzade Ali Efendi, Samsun, (C. 15-16)
Devriye Müderrisi, Kurtzade Hafız Mehmed Efendi, Görele, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Mehmed Efendi, Pazarkapı Medresesi, Trabzon, (C. 20-21)	Devriye Müderrisi, Mehmed Pir Efendi, Trabzon, (C. 19-20)
Devriye Müderrisi, Ulemadan, Mirac Efendi, Trabzon, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Mirzade Halil Efendi, Trabzon, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Muallim, Hafız Mesut Efendi, Trabzon, (C. 15-16, 18-21)
Devriye Müderrisi, Müftüzade Nuri Efendi, Giresun, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Naib, İsmail Hakkı Efendi, Fetvahane, Trabzon, (C. 19-20)	Devriye Müderrisi, Osman Efendi, Rize, (C. 21)

Devriye Müderrisi, Osman Remzi Efendi, Trabzon, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Osman Zeki Efendi, Tirebolu, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Ömer Edib Efendi, Trabzon, (C. 15-18, 21)
Devriye Müderrisi, Ömer Lütfü Efendi, Arhavi, Hopa, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Sabri Efendi, Ünye, (C. 20-21.)	Devriye Müderrisi, Süleyman Efendi, Giresun, (C. 19-20)
Devriye Müderrisi, Şems-ül Vahded Efendi, Görele, (C. 21)	Devriye Müderrisi, Şükrü Efendi, Trabzon, (C. 19-21)	Devriye Müderrisi, Zunbarzade Mustafa Efendi, Vakfikebir, (C. 21-22)
Devriye Müderrisi, Zühdü Efendi, Trabzon, (C. 20-21)	İlmiyeden, Âlim, Mahmud Efendi, Trabzon İmareti, (C. 13)	İlmiyeden, Âlim, Süleyman Efendi, İmareti Camii Yakınında Medfun, (C. 10-15)
İlmiyeden, Çolakkadzade Ahmed İrfan Efendi, Giresun, (C. 15)	İlmiyeden, Çolakkadzade Süleyman Efendi, Giresun, (C. 15-16)	İlmiyeden, Emirzade Halil Efendi, Trabzon, (C. 15-16)
İlmiyeden, Fezullah Efendizade Nuri Efendi, Ünye, (C. 19)	İlmiyeden, Hacı Ahmed Efendi, Çarşamba, (C. 20)	İlmiyeden, Hafız Raşid Efendi, Trabzon, (C. 15-16)
İlmiyeden, Kavcezade Mustafa Hazım Efendi, Bafra, (C. 21)	İlmiyeden, Kerim Efendizade Fezullah Efendi, Ünye, (C. 19-21)	İlmiyeden, Mirzade Hafız Hacı Esad Efendi, Trabzon, (C. 19-21)
İlmiyeden, Mirzade Hafız Necmeddin Efendi, Trabzon, (C. 19- 21)	İlmiyeden, Tayyibzade Mehmed Zühdü Efendi, Trabzon, (C. 15)	İlmiyeden, Ziya Efendi, Atina, (C. 20-21)
Müderris, Abbas Zihni Efendi, Mekteb-i İdadi Arabi Farisi Akaid Muallimi, Trabzon, (C. 14)	Müderris, Ahmed Mahir Efendi, Hatuniye Medresesi, (C. 20-21)	Müderris, Ali Efendi, Vakfikebir, (C. 21)
Müderris, Bakkalzade Hüseyin Efendi, Rize, Of, (C. 13)	Müderris, Derviş Efendi, Pazarkapı-Trabzon, (C. 13-16)	Müderris, Hacı Ahmed Efendi, Tirebolu, (C. 21)
Müderris, Hacı Hasan Efendi, Rize, (C. 4)	Müderris, Hacı İbrahim, Trabzon, (C. 22)	Müderris, Hacı İslam Efendi, Trabzon (C. 19-21)
Müderris, Hacı Mehmed Efendi, Trabzon, (C. 14-16, 21)	Müderris, Hacı Selahaddin Efendi, Hamidiye Medresesi, Görele, (C. 21)	Müderris, Haşim Efendizade Mehmed Tevfik Efendi, Trabzon, (C. 13-14, 21)
Müderris, Hoca Derviş Efendizade Mehmed Efendi, Trabzon, (C. 19)	Müderris, İzzet Kadızade Kemal Efendi, Ünye, (C. 20-21)	Müderris, Mehmed Bahaddin Efendi, Of, (C. 19-21)
Müderris, Müsevvidzade Süleyman Efendi, Hatuniye-Trabzon, (C. 8)	Müftü, (Hacı) Hasan Efendi, Ünye, (C. 13-14)	Müftü, (Hacı) Mehmed Şakir Efendi, Tirebolu, (C. 4, 6, 7, 10, 11, 12)
Müftü, Abdullah Madin Efendi, Canik, (C. 4)	Müftü, Abdülkadir Efendi, Bafra, (C. 13-14)	Müftü, Ahmed Efendi, Livana, (C. 4, 6-7, 9, 10)
Müftü, Ali Efendi, Çarşamba, (C. 4)	Müftü, Ali Osman Efendi, Hapsemana, (C. 21)	Müftü, Ali Zihni Efendi, Hopa, (C. 4)
Müftü, Altıkulaçzade Hacı Ali Efendi, Trabzon, (C. 15-16)	Müftü, Aziz Efendi, Bafra, (C. 4, 11-12)	Müftü, Devriye Müd. Abdülhamid Efendi, Atina, (C. 9-11, 19)
Müftü, Devriye Müderrisi, Ahmed Remzi Efendi, Gümüşhane, Torul, (C. 19-21)	Müftü, Devriye Müderrisi, Mehmed Hâkim Efendi, Gümüşhane, (C. 18, 21)	Müftü, Devriye Müderrisi, Ömer Zühdü Efendi, Akköy, (C. 19-21)
Müftü, Devriye Müderrisi, Tevfik Efendi, Fatsa, (C. 17-21)	Müftü, Hacı Hamdi Efendi, Sürmene, (C. 7)	Müftü, Hacı Hasan Efendi, Çarşamba, (C. 11)
Müftü, Hacı Hasan Hilmi Efendi, Gümüşhane, (C. 4, 6-7, 9, 10)	Müftü, Hacı Hasan Hüsnü Efendi, Rize, (C. 10, 11)	Müftü, Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi, Hopa, (C. 13-21)
Müftü, Hacı Mahmud Faik Efendi, Trabzon, (C. 12)	Müftü, Hacı Mehmed Efendi, Fatsa, (C. 12)	Müftü, Hacı Mehmed Efendi, Görele, (C. 13)
Müftü, Hacı Mehmed Efendi, Ordu, (C. 21)	Müftü, Hacı Mehmed Efendi, Şiran, (C. 14-15)	Müftü, Hacı Mehmed Efendi, Atina, (C. 6)

Müftü, Hacı Mustafa Efendi, Atina, (C. 4)	Müftü, Hacı Mustafa Efendi, Lazistan, (C. 12)	Müftü, Hacı Mustafa Efendi, Trabzon, (C. 1-2-3)
Müftü, Hacı Rıza Efendi, Trabzon, (C. 11)	Müftü, Hacı Salih Efendi, Of, (C. 15-21)	Müftü, Hacı Tahir Efendi, Görele, (C. 7)
Müftü, Hacı Tahir Efendi, Vakfikebir, (C. 9)	Müftü, Hafız Ali Efendi, Vakfikebir, (C. 21)	Müftü, Hafız Talib Efendi, Giresun, (C. 5, 11)
Müftü, Hasan Efendi, Lazistan, (C. 4, 9)	Müftü, Hasan Efendi, Sürmene, (C. 13)	Müftü, Hasan Efendi, Torul, (C. 4)
Müftü, Hasan Hilmi Efendi, Ordu, (C. 5-11, 13)	Müftü, Hasan Refet Efendi, Lazistan, (C. 6-7, 10)	Müftü, Hasan Rüşdü Efendi, Gümüşhane, (C. 15)
Müftü, Hasan Rüşdü Efendi, Torul, (C. 10, 12)	Müftü, Hasan Şükrü Efendi, Canik, (C. 12)	Müftü, Hasan Şükrü Efendi, Tirebolu, (C. 4)
Müftü, Hasan Tahsin Efendi, Canik, (C. 13, 18)	Müftü, Hocasade Tevfik Efendi, Fatsa, (C. 19)	Müftü, Hüseyin Şükrü Efendi, Canik, (C. 4)
Müftü, İbrahim Hilmi Efendi, Görele, (C. 21)	Müftü, İsmail Efendi, Kelkit, (C. 4, 6-7)	Müftü, Mahmud Efendi, Of, (C. 6, 7, 10)
Müftü, Mahmud İmadeddin Efendi, Trabzon, (C. 13)	Müftü, Mahmud Zühdü Efendi, Of, (C. 11)	Müftü, Mahmud Hamdi Efendi, Ünye, (C. 22)
Müftü, Mehmed Efendi, Acarateyn, (C. 4, 6, 9)	Müftü, Mehmed Efendi, Hopa, (C. 4, 11, 12)	Müftü, Mehmed Efendi, Şiran, (C. 4, 6-7, 9, 10)
Müftü, Mehmed Efendi, Ünye, (C. 11, 12)	Müftü, Mehmed Kamil Efendi, Rize, (C. 18-20)	Müftü, Mehmed Nazif Efendi, Vakfikebir, (C. 14)
Müftü, Mehmed Rafet Efendi, Ünye, (C. 4)	Müftü, Mehmed Sadık Efendi, (C. 7, 9-10)	Müftü, Mehmed Şükrü Efendi, Tirebolu, (C. 4)
Müftü, Muhammed Sırrı Efendi, Bafra, (C. 4)	Müftü, Mustafa (Asım) Efendi, Giresun, (C. 14-15)	Müftü, Mustafa Efendi, Fatsa, (C. 14)
Müftü, Mustafa Efendi, Of, (C. 4)	Müftü, Mustafa Efendi, Sürmene, (C. 12)	Müftü, Mustafa Reşid Efendi, Atina, (C. 6-7)
Müftü, Mustafa Vehbi Efendi, Sürmene, (C. 14)	Müftü, Müderris, Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi, Hopa, (C. 14-21)	Müftü, Müderris, (Hacı) Mustafa Efendi, Çarşamba, (C. 13-14)
Müftü, Osman Efendi, Çürüksu, (C. 9, 10)	Müftü, Osman Efendi, Niksar, (C. 4)	Müftü, Osman Nuri Efendi, Kelkit, (C. 4)
Müftü, Osman Nuri Efendi, Tirebolu, (C. 13-14, 21)	Müftü, Osman Zihni Efendi, Ordu, (C. 1)	Müftü, Ömer Efendi, Kelkit, (C. 9, 10, 11)
Müftü, Rüşdü Efendi, Torul, (C. 6-7, 9, 11)	Müftü, Süleyman Efendi, Şiran, (C. 11)	Müftü, Süleyman Zühdü Efendi, Trabzon, (C. 8, 10)
Müftü, Tahir Efendi, Çarşamba, (C. 12)	Müftü, Yusuf Ziya Efendi, Canik, (C. 14-16)	Müftü, Ziya Efendi, Terme, (C. 11-12)
Naib, Mustafa Remzi Efendi, Görele, Kelkit, (C. 18-19)	Naib, (Vekil), Ali Efendi, Şiran, (C. 6)	Naib, (Vekil), Mehmed Nazif Efendi, Tonya, (C. 11)
Naib, Abdullah Fehmi Efendi, Çarşamba, Of, (C. 16, 18)	Naib, Abdullah Nuri Efendi, Çarşamba, (C. 4)	Naib, Abdurrahman Efendi, Of, (C. 9-10)
Naib, Abdürreşid Efendi, Lazistan, (C. 10)	Naib, Abdürreşid Efendi, Lazistan, (C. 9, 11)	Naib, Ahmed Efendi, Hopa, (C. 8-9)
Naib, Ahmed Fuad Efendi, Acarateyn, (C. 4)	Naib, Ahmed Fuad Efendi, Görele, (C. 12)	Naib, Ahmed Fuad Efendi, Şarlı, (C. 8-9)
Naib, Ahmed Hamdi Efendi, Habsemana, Torul, (C. 13-14)	Naib, Ahmed Hamdi Efendi, Trabzon, (C. 10, 11)	Naib, Ahmed Hayrullah Efendi, Rize, (C. 9-11)
Naib, Ahmed Hulusi Efendi, Of, (C. 21-22)	Naib, Ahmed Muhtar Efendi, Tirebolu, (C. 11)	Naib, Ahmed Necib Efendi, Niksar, (C. 4)

Naib, Ahmed Nesib Efendi, Ünye, (C. 4)	Naib, Ahmed Niyazi Efendi, Kelkit, (C. 10)	Naib, Ahmed Osman Efendi, Lazistan, (C. 17)
Naib, Ahmed Rıfat Efendi, Giresun, (C. 1-3)	Naib, Ahmed Said Efendi, Giresun, (C. 18-19)	Naib, Ahmed Şevki Efendi, Kelkit, (C. 4)
Naib, Ahmed Şükrü Efendi, Trabzon, (C. 8)	Naib, Ahmed Tevfik Efendi, Giresun, (C. 4)	Naib, Ahmed Tevfik Efendi, Görele, (C. 8-9)
Naib, Ahmed Vehbi Efendi, Rize, (C. 4)	Naib, Ali Rıza Efendi, Giresun, (C. 20-21)	Naib, Ali Rıza Efendi, Hopa, (C. 6-7)
Naib, Ali Rıza Efendi, Şiran, (C. 9, 10)	Naib, Ali Rıza Efendi, Vakfıkebir, (C. 14)	Naib, Devriye Mevalisi, Salih Rasim Efendi, Of, Çarşamba, Ordu, (C. 2-8, 21)
Naib, Devriye Müderrisi, Ali Enver Efendi, Ordu, Ünye, (C. 17-19)	Naib, Ercanzade İbrahim Efendi, Aybastı, (C. 20-22)	Naib, Eyüp Sabri Efendi, Sürmene, (C. 10, 11)
Naib, Hacı Halil Efendi, Vakfıkebir, (C. 10, 11)	Naib, Hacı Hasan Efendi, Şiran, (C. 4)	Naib, Hacı Raşid Efendi, Kelkit, (C. 6-7)
Naib, Hacı Salih Efendi, Ünye, (C. 18)	Naib, Hafız Ahmed Efendi, Rize, (C. 7)	Naib, Hakkı Efendi, Şiran, (C. 7)
Naib, Halil Efendi, Aybastı, (C. 10, 11)	Naib, Hasan Fehmi Efendi, Ordu, (C. 14)	Naib, Hasan Hüsnü Efendi, Ordu, Rize, (C. 4, 6, 18)
Naib, Hasan Remzi Efendi, Atina, (C. 9, 10)	Naib, Hayreddin Efendi, Lazistan, (C. 8)	Naib, Hayrullah Efendi, Batum, (C. 8)
Naib, Hüseyin Hilmi Efendi, Tirebolu, (C. 17)	Naib, Hüseyin Hüsnü Efendi, Sürmene, Ordu, Çarşamba, Vakfıkebir, (C. 14-18)	Naib, Hüseyin Remzi Efendi, Torul, (C. 4, 6)
Naib, Hüseyin Sunuhi Efendi, Sürmene, Akçaabat, (C. 19-20)	Naib, Hüseyin Tahsin Efendi, Tirebolu, (C. 6)	Naib, Hüseyin Vehbi Efendi, Hopa, (C. 9-10)
Naib, İbrahim Burhaneddin Efendi, Trabzon, (C. 16)	Naib, İbrahim Edhem Efendi, Görele, (C. 10)	Naib, İbrahim Edhem Efendi, Niksar, (C. 4, 11)
Naib, İbrahim Efendi, Kelkit, (C. 4)	Naib, İbrahim Hakkı Efendi, Çarşamba, (C. 11)	Naib, İbrahim Hakkı Efendi, Sürmene, (C. 12)
Naib, İlyas (Fevzi) Efendi, Livana, Of, (C. 7-8, 12)	Naib, İsmail Hakkı Efendi, Akçaabat, (C. 14)	Naib, İsmail Hakkı Efendi, Gümüşhane, (C. 13)
Naib, İsmail Hakkı Efendi, Ordu, (C. 11)	Naib, İsmail Zühdü Efendi, Lazistan, (C. 15-16)	Naib, İzzet Efendi, Of, Atina Vakfıkebir (C. 16, 18, 20, 21)
Naib, Kalyoncu Zade Raşit Fehmi Efendi, Sürmene, (C. 13)	Naib, Mahmud Faik Efendi, Gümüşhane, (C. 6-7)	Naib, Mehmed Ali Efendi, Kovans, (C. 21-22)
Naib, Mehmed Ali Efendi, Sürmene, Of, (C. 13-14)	Naib, Mehmed Arif Efendi, Giresun, (C. 11)	Naib, Mehmed Arif Efendi, Torul, (C. 10-11)
Naib, Mehmed Ataulлах Efendi, Trabzon, (C. 3-37)	Naib, Mehmed Bahaddin Efendi, Rize, (C. 12)	Naib, Mehmed Celaleddin Efendi, Viçe, (C. 17)
Naib, Mehmed Efendi, Lazistan, (C. 4)	Naib, Mehmed Efendi, Of, (C. 13)	Naib, Mehmed Emin Efendi, Akçaabat, (C. 13)
Naib, Mehmed Emin Efendi, Bafra, (C. 15)	Naib, Mehmed Emin Efendi, Giresun, (C. 15-16)	Naib, Mehmed Emin Efendi, Lazistan, (C. 6-7)
Naib, Mehmed Emin Efendi, Tonya, (C. 18)	Naib, Mehmed Emin Efendi, Acarateyn, (C. 6)	Naib, Mehmed Faik Efendi, Acarateyn, (C. 7)
Naib, Mehmed Fevzi Efendi, Hopa, (C. 18-20)	Naib, Mehmed Hilmi Efendi, Fatsa, Çarşamba, Terme, (C. 15, 17, 22)	Naib, Mehmed Hurşid Efendi, Bayburt, Sürmene, Görele, (C. 19-21).
Naib, Mehmed Hurşid Efendi, Atina, Hopa, (C. 15-16, 21-22)	Naib, Mehmed Hurşid Efendi, Görele, (C. 19-21)	Naib, Mehmed Naim Efendi, Kavak, Hopa, (C. 13-14)

Naib, Mehmed Nebil Efendi, Gümüşhane, (C. 9-10).	Naib, Mehmed Nuri Efendi, Şiran, (C. 17)	Naib, Mehmed Rahmi Efendi, Tirebolu, Of, (C. 7-8)
Naib, Mehmed Rasih Efendi, Terme, (C. 16)	Naib, Mehmed Receb Efendi, Kelkit, (C. 22)	Naib, Mehmed Saadeddin Efendi, Canik, (C. 16)
Naib, Mehmed Sabri Efendi, Görele, (C. 16)	Naib, Mehmed Sadeddin Efendi, Hopa, (C. 15)	Naib, Mehmed Sadık Efendi, Canik, (C. 11)
Naib, Mehmed Şakir Efendi, Hopa, (C. 4)	Naib, Mehmed Şefi Efendi, Akçaabat, Kelkit, (C. 18-20)	Naib, Mehmed Şükrü Efendi, Giresun, (C. 12)
Naib, Mehmed Tevfik Efendi, Tirebolu, (C. 18)	Naib, Muhiddin Efendi, Görele, (C. 11)	Naib, Mustafa Asım Efendi, Atina, (C. 4)
Naib, Mustafa Asım Efendi, Canik, (C. 15)	Naib, Mustafa Asım Efendi, Of, (C. 20)	Naib, Mustafa Efendi, Atina, (C. 7)
Naib, Mustafa Efendi, Livana, (C. 9)	Naib, Mustafa Fevzi Efendi, Fatsa, (C. 18)	Naib, Mustafa Hakkı Efendi, Trabzon, (C. 12)
Naib, Mustafa Hicabi Efendi, Of, (C. 6, 7)	Naib, Mustafa Hilmi Efendi, Gümüşhane, (C. 4)	Naib, Mustafa Nuri Efendi, Tirebolu, Ordu, (C. 21-22)
Naib, Mustafa Refet/Rıfat Efendi, Hopa, Vakfikebir, (C. 12 15)	Naib, Mustafa Şükrü Efendi, Çarşamba, (C. 13)	Naib, Müderris, Mehmed Şakir Efendi, Vakfikebir, (C. 16)
Naib, Necmeddin Efendi, Trabzon, (C. 15)	Naib, Osman Efendi, Bolaman, (C. 11)	Naib, Osman Nuri Efendi, Ordu, (C. 10)
Naib, Ömer Azmi Efendi, Görele, (C. 17-18)	Naib, Ömer Hulusi Efendi, Gümüşhane, (C. 16)	Naib, Ömer Lütfü Efendi, Görele, (C. 15)
Naib, Ömer Lütfü Efendi, Livana, (C. 4, 6)	Naib, Salih Efendi, Kelkit, (C. 9)	Naib, Süleyman Faik Efendi, Görele, (C. 14)
Naib, Süleyman Necati Efendi, Kelkit, (C. 2, 15)	Naib, Süleyman Sıdkı Efendi, Rize, (C. 6)	Naib, Süleyman Sırrı Efendi, Ordu, (C. 18)
Naib, Süleyman Vehbi Efendi, Trabzon, (C. 7-8)	Naib, Vehip Efendi, Görele, Giresun, (C. 13, 22)	Naib, Yakup Sabri Efendi, Gümüşhane, (C. 21-22)
Naib, Yusuf Ziya Efendi, Çarşamba, (C. 18-19)	Naib, Yusuf Ziyaeddin Efendi, Lazistan, (C. 18-19)	Naib, Zeynelabidin Efendi, Trabzon, (C. 4)

Gayrimüslim Ruhani Reisler

Vilayet salnamelerinde Trabzon vilayetindeki gayrimüslim ruhanî reislerin etki alanları belirtilmiş “devair-i ruhaniye” olarak tarif edilmiştir. Buna göre Trabzon Rum Metropolitliği 4 ser piskoposluğa ayrılmıştır. Birincisi Hopa, Tirebolu, Giresun, Ordu kazalarıyla Trabzon sancağıdır. İkinci kısım Gümüşhane sancağı olup üçüncü kısım Samsun, Çarşamba, Bafra kazalarından, dördüncü kısım da merkezi Niksar olmak üzere Ordu, Fatsa, Ünye, Terme kazalarından ibarettir. Ermeni Murahhaslığı Bafra’dan başka bütün Trabzon vilayeti; Ermeni Katoliği ise Merzifon, Amasya tarafları dâhil olmak üzere bütün Trabzon vilayetidir.¹⁴ Bu kısımlar idarî taksimata göre değişiklik göstermektedir. Aşağıda vilayet merkezinde görevli gayrimüslim ruhanî reisler verilmiştir:

- Ermeni Katolik Murahhasası, Bogos Efendi, (C. 15-18)
- Ermeni Katolik Murahhasası, İstapan İpekyan Efendi, (C. 22)
- Ermeni Murahhasası Vekili, Hösrof Efendi, (C. 17-1 8)
- Ermeni Murahhasası Vekili, Matisyos, (C. 4)
- Ermeni Murahhasası, Eznik Efendi, (C. 21)
- Ermeni Murahhasası, Hosrof Efendi, Trabzon Başpiskopos Vekili, (C. 17-18)
- Ermeni Piskoposu, Mesrob Efendi, (C. 1)

¹⁴ TVS, 1298, 12, s. 143-144.

Katolik Piskoposu, Kirk, Trabzon ve Mülhakatı , (C. 4)
 Rum Metropoliti, Kostandiyus Efendi, (C. 1-11)
 Rum Metropoliti, Trabzon Grigorios Efendi, (C. 12-13)

Dinî Yapılar

Vilayet salnamesinde zikredilen konulardan biri de vilayet dâhilindeki dinî kurumlardır. İlk ciltten itibaren verilmeye başlanan bu bilgiler genellikle tekrar şeklinde olup zaman zaman sayılarda değişiklik yapıldığı görülmektedir. Buradaki bilgilerin değişkenliği kaza ve nahiye yöneticilerinin bilgileri salname yazarlarına ulaştıramamasından kaynaklanmış olmalıdır. Zira bazı kazalara dair detaylı bilgi mevcutken bazılarında yüzeysel ifadeler kullanılmaktadır. Genel bir fikir vermesi bakımından h. 1286 ve h. 1322 tarihli salnamelerdeki dinî kurumların sayıları aşağıda verilmektedir:

H. 1286 Tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine Göre Vilayet Dâhilindeki Dinî Yapılar					
Kaza ve Nahiye	Merkez				
	Cami	Mescit	Medrese	Tekke	Kilise
Nefs-i Trabzon	32	12	9	8	19
Vakf-ı Kebir Nahiyesi	100	-	11	-	-
Akçaabat Nahiyesi	78	18	-	-	41
Vakf-ı Sagir Nahiyesi	46	5	-	-	31
Maçka Nahiyesi	24	-	-	-	96
Rize Kazası	124	29	8	3	3
Kura-yı Seba Nahiyesi	25	-	1	-	-
Sürmene Nahiyesi	95	18	8	-	11
Of Kazası	139	150	350	1	10
Tirebolu Kazası	45	-	-	-	14
Görelle Nahiyesi	29	1	3	-	3
Maa Nahiyeye-yi Kurık Giresun K.	31	12	15	1	18
Keşap Nahiyesi	38	2	5	1	4
Akköy Kazası	34	-	7	5	15
Bucak Kazası	58	4	7	-	21
Perşembe Nahiyesi	39	-	6	-	2
Maa Ulubey Hapsemana N.	40	3	3	4	26
Aybastı Nahiyesi	13	-	1	3	5
Maa Maden-i Kabi Samsun K.	32	25	5	6	161
Kavak Nahiyesi	38	50	5	5	7
Bafra Kazası	61	38	36	19	86
Alaçam Nahiyesi	22	14	1	4	10
Çarşamba Kazası	108	-	7	3	24
Terme Nahiyesi	48	1	1		4
Ünye Kazası	6	49	2	1	9
Fatsa Nahiyesi	71	1	5	-	11
Bolaman Nahiyesi	27	4	30	-	6
Karakuş Nahiyesi	20	-	-	-	
Niksar Nahiyesi	17	41	54	1	12

Batum Kazası	19	4	2	-	-
Çürüksu Nahiyesi	18	1	3	-	-
Acara-i Sufla Nahiyesi	55	38	3	-	-
Acara-i Ulya Nahiyesi	28	5	5	-	-
Livana Kazası	115	18	7	-	4
Maçahel Nahiyesi	29	-	4	-	-
Arhavi Kazası	53	-	3	-	-
Hopa Nahiyesi	24	3	3	-	-
Gönye Nahiyesi	25	17	3	-	-
Atina Nahiyesi	52	17	4	-	-
Hemşin Nahiyesi	15	40	1	-	1
Gümüşhane Kazası	23	6	7	-	10
Yağmurdere Nahiyesi	9	1	1	-	-
Kovans Nahiyesi	13	3	1	-	9
Torul Kazası	42	1	5	1	131
Kürtün Nahiyesi	21	1	1	-	7
Maa Şiran Kelkit Kazası	5	22	79	6	14

TVS, H. 1286	GENEL TOPLAMLAR								
	Medrese	Müderris	Cami	Mescit	Tekke	İmam	Hatip	Kilise	Rahip
Trabzon Sancağı	435	170	990	264	26	576	946	318	383
Canik Sancağı	119	50	449	223	48	364	442	330	399
Lazistan Sancağı	38	65	433	143	-	405	423	5	16
Gümüşhane Sancağı	94	40	113	34	7	215	136	171	208

TVS, 1286, 1, s. 70-78

H. 1322 Tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine Göre Vilayet Dâhilindeki Dinî Yapılar										
Kaza ve Nahiyeye Cami	MERKEZ					MÜLHAKAT				
	Mescit	Medrese	Tekke	Kilise	Cami	Mescit	Medrese	Tekke	Kilise/Manastır	
Akçaabat	5		2		3	108		6		23/
Maçka						25				700/
Sürmene	Araklı	3								
	Humurgan	1								
Of										
Yomra	1					49		10		
Şarlı	1		1			48		4	1	
Tonya	1					15		5		
Giresun (Kazanın Tamamı)		137	62	16	53					
Ordu (Kazanın Tamamı)		143	22	1	9					

Tirebolu	9	2		3					
Görece	2		3	2					
Vakıfkebir (Kazanın Tamamı)		56	4						
Samsun	10	3		4	4	41			154/
Bafra	8	6	4	1	3	122	3	2	9
Alaçam	2		1	1	3	5	25		5
Çarşamba	8		5	1	2	90		8	14/
Terme	3		1		1	43		2	6/
Ünye (Kazanın Tamamı)	67	15	9	1	15				
Fatsa	3				3	95	5	6	9/
Rize	30		4	2	2				
Atina Kazası	2					18	26	8	
Hopa Kazası	20	5	6						
Arhavi Nahiyesi	25		5						
Viçe Nahiyesi	24		3						
Gümüşhane	9				11	41			22/
Kovans Nahiyesi	16				4				
Yağmurdere Nahiyesi	12				14				
Torul	1		1		1	27	10		48
Şiran	1			1		39	5	2	5/1
Kelkit	2		2			61			2/

TVS, 1322, 22, s. 120-190.

Medreseler

Osmanlı Devleti'nde orta ve yüksek öğretime karşılık gelen medreseler, dönemlerinin önemli eğitim kültür merkezleridir. Trabzon vilayet salnamelerinde de bu kurumlar zikredilmiş olup, Trabzon'un dinî kültür alt yapısı hakkında fikir vermektedir. Mevcut listelerden anlaşılacağı ve salnamelerde vurgulandığı gibi Of ve çevresi medrese sayısındaki fazlalıkla ön plana çıkmaktadır. H. 1298 ve h. 1305 tarihli salnamelere göre vilayet dâhilindeki 190 medresede 8024 talebe eğitim görmektedir. Medreselerin isimleri ve mevkileri şu şekildedir:

Medrese İsmi	Mevkii	Sayısı	Talebe Sayısı
Saraçzade	Trabzon Kasabasında Cami-i Kebir M.	1	61
Pazarkapı	Pazarkapı Mahallesi	2	95
Hamza Paşa	Kavak Meydanı	3	45
Hatuniye	İmaret Mahallesi	4	120
Çarşı	Çarşı	5	35
Müftü	Müftü Mahallesi	6	30
Zeytinlik	Muhiddin Mahallesi	7	25
İskenderpaşa	İskender Paşa	8	80
Dürcinar	Akçabad Dürcinar	9	30
Pulathane	Nefs-i Pulathane Mahallesi	10	250

Metinganiya	Akçaabat Metinganiya Köyü	11	40
Sidiksa	Akçaabat Sidiksa Karyesi	12	125
Satari	Satari Karyesi	13	35
Galinos	Galinos Mahallesi	14	24
Arsin	Yomra Nahiyesi Arsin Karyesi	15	57
Foşa	Yomra Foşa Karyesi	16	64
Hara	Yomra Hara Kareysi	17	21
Kocaba	Yomra Kocaba	18	62
Tahir Efendi	Kalafka	19	60
Barkozmanlı	Tonya Nahiyesinin Barkozmanlı	20	38
Ağırköy	Tonya Ağırköy Karyesi	21	45
Komitak	Komitak Karyesi	22	33
Şova	Şova	23	36
Şarlı	Şarlı Nahiyesinde	24	55
Doğancı	Şarlı	25	13
Dorukkiriş	Şarlı Dorukkiriş Karyesinde	26	8
Simenli	Simenli	27	18
Alagavur	Alagavur	28	5
Fol	Vakfikebir Kazasında Fol Çarşısında	29	80
İskefiye	İskefiye Karyesinde	30	50
Mehmed Efendi	Sürmene Kaz. Araklı Karyesinde	31	25
Gahura	Gahura Karyesinde	32	8
Gahura	Gahura Karyesinde	33	5
Aho	Aho Karyesinde	34	15
Pervane	Pervane Karyesinde	35	20
Ovya	Ova Karyesi	36	15
Zimla	Zimla	37	16
Golaşa	Golaşa	38	20
Bifera	Bifera	39	15
Zavzaka	Sürmene K. Zavzaka Karyesinde	40	10
Marcuba	Marcuba	41	10
Vizara	Vizara	42	25
Ahmed Efendi	Baştımar	43	19
Tufan	Hamandoz	44	15
Hacı Mustafa Efendi	Sargona Mesahori	45	10
Mustafa Efendi	İvyan	46	10
Cimilit	Cimilit	47	15
Tahir Efendi	Göneşera	48	60
Mehmed Efendi	Göneşera	49	20
Sincan Mesahoru	Sincan Mesahoru	50	20
Aso	Nefs-i Aso	51	25
Aso	Aso Karyesinde	52	30
Ağanas	Ağanas	53	20
Foşa	Sürmene K. Foşa Karyesinde	54	40

Kethüdaoğlu	Tirebolu K. Hamam Mahallesiinde	55	116
Kethüdaoğlu	Çarşı Mahallesiinde	56	63
Esbiye	Esbiye Karyesinde	57	78
Adabük	Adabük Karyesinde	58	21
Yağlıdere	Evrecik	59	11
Ortacamilik	Ortacamilik	60	9
Hüdaverdi	Görece K. Çarşı Mahallesiinde	61	.
Anika	Çarşı Mahallesiinde	62	.
Hasan Hoca	Çarşı Mahallesiinde	63	.
Fehmiye	Giresun K. Çarşı Mahallesiinde	64	99
Ali Efendi	Çarşı Mahallesiinde	65	50
Vaboda Mehmed Paşa	Giresun Çarşı Mahallesiinde	66	41
Ömer Paşa	Çarşı Mahallesiinde	67	61
Hacı Mustafa Efendi	Genkene Mahallesiinde	68	45
Ömer Efendi	Kurtulmuş Karyesinde	69	18
Ali Efendi	Akyoma Karyesinde	70	62
Hacı Mehmed Efendi	Darı Karyesinde	71	16
Ali Efendi	Çiçekli Karyesinde	72	46
Emin Efendi	Akköy Na. Maçikor Karyesinde	73	55
Mustafa Efendi	Melikli	74	65
Feyzi Efendi	Şemseddin Karyesinde	75	108
İrşadiye	Piraziz Na. Pazarsuyu Karyesinde	76	41
Bekçizade Hasan Efendi	Bozat	77	42
Yahyazade Ali Efendi	Şeyhli	78	39
Resul Efendi	Keşap Na. Cinkıran Karyesi	79	
Osman Paşa	Ordu K. Çarşı Mahallesiinde	80	80
Fındıklı	Fındıklı Karyesinde	81	50
Görce	Görce Karyesinde	82	50
Bayadı	Bayadı Karyesinde	83	45
Kestane	Kestane Karyesinde	84	35
Efirli	Perşembe Na. Efirli Karyesinde	85	20
Babalu	Babalu Karyesinde	86	30
Kaleyaka	Kaleyaka Karyesinde	87	45
Doğan	Doğan Karyesinde	88	25
Bayadı	Bayadı Karyesinde	89	30
Yağızlı	Yağızlı Karyesinde	90	20
Batama	Batama Karyesinde	91	25
Esenli	Aybastı N. Esenli Karyesinde	92	30
Hoşkadem	Hoşkadem Karyesinde	93	31
Laleli	Bolaman N. Laleli Karyesinde	94	40
Çambaşı	Sakarkiriş Nahiyesinde	95	60
Gölköy	Ordu K. Hapsemana Na./Gölköy Kar.	96	100
Karahasan	Karahasan	97	40
Çukur	Ulubey Nahiyesinde Çukur K.	98	60

Karakoca	Karakoca	99	33
Sevdeş	Sevdeş	100	32
Şeyhler	Şeyhler	101	30
Kızıl	Kızıl	102	36
Koylu	Koylu	103	37
Ohtamuş	Ohtamuş	104	24
Sait Bey	Canik San. Sait Bey Mahallesi	105	10
Müftü Efendi	Bazar Mahallesi	106	.
Abdullah Paşa	Hançerli Mahallesi	107	.
Cami-i Kebir	Cami-i Kebir Mahallesi	108	.
Çarşı	Çarşı Mahallesi	109	.
Haydari	Rıza Mahallesi	110	.
Debbağhane	Canik San. Debbağhane Mahallesi	111	22
Osman Paşa	Çarşamba Kazasında	112	28
Tayyar Paşa	Çarşamba Orta Mahallede	113	22
Arnavut Ali Bey	Hasbağçe'de	114	50
Akbunar	Hasbağçe'de	115	41
Ayvacık	Kurşunlu Karyesi	116	10
Tekkeköy	Tekkeköy Karyesi	117	21
Tatarlı	Büyükü Karyesi	118	20
Abdurrahman	Terme Kazasının Güzellik Karyesi	119	6
Çarşı	Arabapazarı Karyesi	120	.
Sadullah Bey	Ünye Kazasında Çarşı Mahallesi	121	210
Osman Paşa	Yeni Mahallesi	122	35
Kumru	Çarşı Mahallesi	123	15
Hacı Kadı	Korgan	124	.
Altıkulaç	Lazistan Sancağında Nefs-i Kasabada	125	45
Müftü Efendi	Nefs-i Kasabada	126	25
Kürthacı Müderris	Lazistan Sancağında Nefs-i Kasabada	127	45
Tayyib Efendi	Nefs-i Kasaba	128	12
Ali Paşa	Nefs-i Kasaba	129	18
Müftü Hacı Hasan	Nefs-i Kasaba	130	35
Hüseyin Efendi	Karadere Na. Çarşı Mahallesi	131	74
Kafkame	Çarşı Mahallesi	132	28
Pazar	Mapavri Nahiyesinde	133	35
Müftü Efendi	Of/Çarşı Mahallesi	134	45
Bakkalzade İsmail Ef.	Çifaruksa	135	180
Abbas Efendizade Mehmed E.	Şinik Karyesinde	136	150
Mehmed Efendi	Nefs-i Zah	137	60
Hacı Mehmed Efendi	Çoroş	138	60
Mehmed Efendi	Anaso Mezrası	139	40
Abdülkerimzade Mehmed Ef.	Anaso	140	50
Müftüzade Mustafa Ef.	Mimilo Karyesi	141	30
Hacı Salih Efendi	Paçan Karyesi	142	100

Hacı Şeyhzade Mustafa Ef.	Lazistan San. Of Kazası Ogene-i Ulya Mah.	143	60
Hacı Tahir Efendi	Ogene-i Süfla	144	80
Mehmed Efendi	Şur Babayoros	145	50
Mahmud Efendi	Şur Babayoros	146	150
Hacı Osman Efendi	Alisinos	147	30
Mahmud Efendi	Gorgoras	148	60
Hacı Ahmed Efendi	Zeleka	149	80
Mehmed Efendi	Kadahor	150	20
İbrahim Efendi	Holaisa Karyesinde	151	120
Numan Efendi	Kadahor Karyesinde	152	40
Müslim Efendi	Fotinos	153	70
Ahmed Efendi	Zeno	154	80
Mehmed Efendi	Akkilisa	155	30
Mehmed Efendi	Zisino	156	60
İsmail Efendi	Lazistan San., Of Kaz. Zisino Karyesinde	157	80
Mahmud Efendi	Zisino Karyesi	158	30
Hacı Osman Efendi	Hopşera-i Ulya	159	70
Mehmed Efendi	Hopşera-i Süfla	160	60
Hacı İsmail Efendi	Hopşera-i Süfla	161	60
Mustafa Efendi	Holamakidanos	162	60
Mahmud Efendi	Holamakidanos	163	60
Şeyh Ahmed Efendi	Kalanas	164	80
Hafız Lokman Efendi	Zenozena	165	60
Holomezraa	Holomezraa	166	40
Hacı Yusuf Efendi	Kondi	167	80
Talib Efendi	Mapsino	168	100
Bakkalzade Hüseyin Efendi	Hundez	169	120
Ali Efendi	Maki	170	100
Ahmed Efendi	Keler-i Ulya	171	55
Ahmed Efendi	Lazistan San. Of K. Eskipazar Karyesinde	172	30
Numanzade Mustafa	Hastikoz Karyesinde	173	50
Sait Efendi	Melinoz	174	70
Mehmed Efendi	İşkanaz	175	40
Süleymaniye	Gümüşhane San. Çarşu Mahaltesinde	176	5
Halil Efendi	Cami-i Sagir	177	2
Sadullah Efendi	Daldabanlı	178	8
Hacı Kandaz Efendi	Veydimadik	179	.
Hacı Mustafa Efendi	Veydimadik	180	.
Ahmed Efendi	Kovans Nahiyesinin Edişe Karyesinde	181	.
Mehmed Efendi	Torul Kazasında Zigana Karyesinde	182	.
Osman Efendi	Fidikar Karyesinde	183	.
Ali Efendi	Nikse-i Kebir Karyesinde	184	.
Süleyman Efendi	Torul Kürtün Nah. Uluköy Bâlâ Karyesi	185	.
Ali Efendi	Manastırbükü	186	.

Hacı Ömer Efendi	Araköy	187	.
İsmail Efendi	Tilkicik	188	.
İsmail Efendi	Beytarla	190	.
		190	8024

TVS, 1298, 12, s. 118-130; TVS, 1305, 13, s. 119.

Makamat-ı Aliye, Türbeler ve Ziyaret Makamları

Bir beldenin veyahut medeniyetin dinî kültür altyapısını, inanç coğrafyasının tarihsel izlerini göstermesi bakımından kabirler, türbe ve ziyaret makamlarının büyük önemi vardır. Bu yerler ayrıca bölge ahalisinin inanç kökenleri ve halk kültürü hakkında da işaretler sunmaktadır. Trabzon vilayet salnamelerinde adı geçen kutsal mekânlar aşağıda verilmiştir:

- Abdullah Gazi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Abdurrahman Gazi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Ahi Ali Baba, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
- Ahi Evran Dede, Türbe-Ziyaret, Trabzon Boztepe, (C. 3-17)
- Ahi Nehcivan, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Ahi Pehlivan, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Ateşmend Gazi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Bereket Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-16)
- Cinli Evliya, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 10-15)
- Çanlı Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-16)
- Çeteli/Çetelli Evliya, Türbe-Ziyaret, (C. 3, 4-8)
- Çöreğibüyük Efendi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Eker Dede, Türbe-Ziyaret, Samsun, (C. 3-4)
- Emir Baba, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
- Emirze Bey, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
- Gazi Baba, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
- Gazi Hasan Bey, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
- Hacı Bayram Veli, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Hacı İbrahim Efendi, Türbe-Ziyaret, Trabzon Kavak Meydan, (C. 8, 10-16)
- Hacı Kurt Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8, 10-16)
- Hacı Kurt Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8, 10-17)
- Hacı Mesud Efendi, Türbe-Ziyaret, Halidiye Tarikatı Şeyhi, (C. 8, 10-12)
- Hasan Baba, Türbe-Ziyaret, Aybastı-Ordu, (C. 3-8, 10-16)
- Hasan Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8)
- Hayali, Türbe-Ziyaret, Kura-yı Seba, (C. 10)
- Hızır İlyas Baba, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
- Hoca Sultan, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Hoşoğlan, Türbe-Ziyaret, Trabzon, (C. 13-15)
- Hüseyin Gazi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
- Hüsnü Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 13-14)
- İsa Baba, Türbe-Ziyaret, Samsun, (C. 3-4)
- İsa Baba, Türbe-Ziyaret, Sülale-i Tahireden, Şiran, (C. 3-8)
- Kalfa Baba, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
- Kara Gönüllü (Geyikli) Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8, 10-16)

- Keşfi Osman Efendi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Kılınç Dede, Türbe-Ziyaret, Samsun, (C. 3-4, 21)
Kırk Yiğit, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-8, 10-16)
Kuruç Evliya, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-8, 10-16)
Melek Ahmed, Türbe-Ziyaret, Horasan Erenlerinden, Niksar, (C. 3-4)
Muhiddin, Türbe-Ziyaret, Trabzon, (C. 13)
Murad Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-10)
Mustafa, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 7-8, 10-16)
Nebi Dede, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8)
Sarı Dede, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
Sarı Gazi, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Sarı Sadık, Türbe-Ziyaret, Ordu, Hapsemana, (C. 3-8, 11-16)
Semerkandî Şeyh Ali, Türbe-Ziyaret, Rize, (C. 3-8)
Seydi Baba, Türbe-Ziyaret, Şiran, (C. 3-7)
Seyyid Baba, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8)
Seyyid Kudbeddin, Türbe Ziyaret, Samsun, (C. 4)
Seyyid Mustafa, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-6)
Sinan Bey, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Sinan Efendi, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Siyavuş Paşa, Türbe ziyaret, Bafra, (C. 4)
Suhte Baba, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8, 10-16)
Sunguriye, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3)
Süleyman İsmail, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Şeyh Abbas Baba, Türbe-Ziyaret, Şiran, (C. 10-11)
Şeyh Abdullah, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-8)
Şeyh Abdurrahman Taceddin, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Şeyh Baba, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Şeyh Bey Dede, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Şeyh Bey, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Şeyh Evliya, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8)
Şeyh Gazi Baba, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
Şeyh Hacı Abdullah, Türbe-Ziyaret, Tirebolu Tekye Köyü, (C. 3-8)
Şeyh Hacı Hakkı Efendi, Türbe-Ziyaret, Boztepe, (C. 13-14)
Şeyh Halil, Türbe-Ziyaret, Aybastı, (C. 3-8)
Şeyh Hamza-ü'l Mülekkab Bi-Nureddin, Samsun, (C. 4)
Şeyh Hasan, Türbe-Ziyaret, Aybastı, (C. 3-8)
Şeyh İdris, Türbe-Ziyaret, Giresun, Piraziz, (C. 3-4)
Şeyh İmam Dede, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-8)
Şeyh Kerameddin, Türbe-Ziyaret, Akköy, (C. 3-5)
Şeyh Kutludoğmuş, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-5)
Şeyh Polat Dede, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Şeyh Saad-i Vakkas, Türbe-Ziyaret, Giresun, (C. 3-6)
Şeyh Uzun Baba, Türbe-Ziyaret, Bafra, (C. 3-4)
Şeyh Yakup, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)
Toyluk Baba, Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 3-8)
Yakub Hasan, Türbe-Ziyaret, Niksar, (C. 3-4)

- Yavuz Evliya, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Yutluk Baba (Dede), Türbe-Ziyaret, Ordu, (C. 10-16)
Yüce-tepe, Türbe-Ziyaret, Hapsemana, (C. 3-8)
Zuhuri Baba, Türbe-Ziyaret, Terme, (C. 3-4)
Zülfikar Dede, Türbe-Ziyaret, Samsun, (C. 3-4)

DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada ele alınan vilayet salnameleri, otuz yılı aşan bir süre içerisinde Trabzon'un dinî hayatı ve bu kapsamda vilayet dâhilindeki resmî yapılanmaya dair değerli bilgiler sunmaktadır. Salname yazarları; arazi, gelenek ve yaşantı ile fiziki özelliklerini ele alarak üç kısma ayırdığı ahali hakkında, Osmanlı Devleti'nin resmî söylemine yakın ifadeler kullanmaktadır. Bu şekilde Sünni, Hanefi, mütedeyyin olarak tanımlanan Müslüman ahali dışında Hristiyan nüfusun da bağlı bulunduğu mezheplere değinilmiştir.

Vilayet ahali içerisinde dinî yaşantı noktasında Of'u özellikle ön plana çıkaran yazarlar, bölgenin büyük âlimler çıkarma geleneğinden ve çok sayıdaki medrese ve mekteplerinden söz etmektedir. Ayrıca Of'la ilgili olarak bölgenin İslamlaşma sürecine dair bazı anlatılar da nakledilmektedir.

Trabzon Vilayet Salmalarında kesintisiz tekrarlanan bilgilerden birisi nüfus verileridir. Nüfus rakamları değerlendirilirken vilayetin değişen idarî yapısı karşılaştırma imkânını zorlaştırmakla birlikte; Trabzon merkez, Akçaabat, Tonya, Vakfıkebir, Sürmene, Of kaza ve nahiyelerine ait nüfus verilerine göre ilk vilayet salnamesinin yayınlandığı 1869 tarihiyle son salnamenin yayınlandığı 1905 yıllarındaki Müslim-gayrimüslim nüfus oranları yaklaşık olarak %80 Müslüman, %20 Gayrimüslim şeklinde olup otuz altı yılda en azından bu kaza ve nahiyelerde oranlarda bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Salnamelerde adı geçen makamât-ı aliye, türbeler ve ziyaret makamları da gerek halk kültürü gerekse bölgenin Türkleşme İslamlaşma süreçlerini yansıtmaya bakımından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Duman, Hasan, *Osmanlı Yıllıkları* (Salnameler ve Nevşaller), (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1982), s. 1-20;
Emiroğlu, Kudret, "Vilayet Salmalarına Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, Sayı 14 (2002), s. 155-172.
-----, *Trabzon Vilayeti Salmaları*, 1286-1322, c. 1-22, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993-2009).
Pakalın, Mehmet Zeki, "Salname", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), c. 3, s. 106.